

Теплицький В. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні.-К.,1959; Пойда Д. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период.- Днепропетровськ,1960; Бондаревський А. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861р.- К.,1961;Щербіна П.Ф.Селянський рух в Подільській губернії в період реформи 1861 р.//Творчі вершини вченого: До 60-річчя від дня народження професора М.Г.Кукурудзяка. – Кам'янець-Подільський, 1998р.; Захарова Л. Правительственная программа отмены крепостного права в России. // История СССР.-1975. - №2.; Дружинин Н.Н. Влияние аграрных реформ 1860-х годов на экономику русской деревни. // История СССР.-1975.№5.; Реєнт О. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки // УІЖ.-2000.-№2.-с.3-27; Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.).- К.,2003.-340с.; Реєнт О. Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки // УІЖ.-2000.-№2.; Присяжнюк Ю. Ментальність українського селянства в умовах капіталістичної трансформації суспільства (др. п. XIX – поч. XX ст.) // УІЖ.-1999.-№3.-с.24; Присяжнюк Ю. Ринкова еволюція аграрних відносин в Україні (др. п. XIX – 1905р.). // УІЖ. – 2000 -№5.-с.88-95; Борисович С. Реалізація чиншової реформи в Подільській губернії. // УІЖ.-2005.-№2.-с.78.; Зінченко А.Л.Реформа 1861 р. в Україні як дискусійне поле історичної науки.// Київська Старовина. – 2006.-№2.-С.33-45.; Михайлик А. Історія економічних відносин Правобережної в історіографії дореволюційного періоду// II Міжнародний науковий конгрес українських істориків « Українська історична наука на сучасному етапі розвитку» . Кам'янець-Подільський, 17-18 вересня 2003 р. Т.2. - С.459.; Медалієва О.З. Вивчення проблем історії селянської реформи1861 р. членами Історичного товариства Нестора-літописця в кінці XIX – на початку XX ст.// Український селянин. 2003. – Вип..7.- С.17-19.; Герасименко О.В. Селянський рух в Україні за період скасування кріпосного права (1861-1863):історіографія проблеми// Історична наука: проблеми розвитку: Матеріали міжнародної конференції – Луганськ, 2002. –С.25-29.; Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914.- К.,1998.- 334 с.; 2. Реєнт О.П. Історія України XIX - початку XX ст.: методологічний зріз і тематичні напрями наукового пошуку.// УІЖ.-2007.-№6.-с.224.; 3. Історія українського селянства. Нариси: В 2 т. – Т. 1. - К., 2006. – с.359.; 4. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХО). - Ф. 228. - Оп. 1. - Спр.214. - Арк.1-76.; 5. Отмена крепостного права на Украине. - К.- 1961.- с.104-106.; 6. Там само. - с.107-108.; 7. ДАХО. - Ф. 228. - Оп. 1. - Спр.230. - Арк. 6.; 8. ДАХО. - Ф. 228. - Оп. 1. - Спр.247. - Арк.12-17.; 9. ДАХО. - Ф.123. - Оп. 1. - Спр.391. - Арк.7.; 10. ДАХО. - Ф. 228. - Оп. 1. - Спр.105. - Арк.36.; 11. Центральный державный историчный архив (далі ЦДІА). - Ф.442. - Оп.812. - Спр.195. - Арк.387.; 12. Отмена крепостного права на Украине». - К.- 1961.- с.118.; 13. ДАХО. - Ф. 228. - Оп. 1. - Спр.387. - Арк. 1.; 14. ДАХО. - Ф. 228. - Оп. 1. - Спр.244. - Арк. 11,22,25.; 15. ДАХО. - Ф. 112. - Оп. 2. - Спр.2147. - Арк. 6.; 16. ДАХО. - Ф. 228. - Оп. 1. - Спр.214. - Арк. 37.; 17. ДАХО. - Ф. 228. - Оп. 1. - Спр.244. - Арк.46,48,49,50.; 18. Крестьянская реформа в России 1861 года. Сборник законодательных актов. М.- 1954. - с.293-340.; 19. ДАХО. - Ф. 112. - Оп. 2. - Спр.1559.; 20. Лещенко М. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года. - К.- 1959. - с.299.; 21. ДАХО. - Ф. 228. - Оп. 1. - Спр.362. – Арк.3.; 22. ЦДІА. - Ф.442. - Оп.300. - Спр.107.; 23. ЦДІА. - Ф.442. - Оп.812. - Спр.195. - Арк.5.; 24. ЦДІА. - Ф.442. - Оп.812. - Спр.195. - Арк.13.; 25. ЦДІА. - Ф.442. - Оп.812. - Спр.195. - Арк.387.; 26. ЦДІА. - Ф.442. - Оп.812. - Спр.227 - Арк.5,8,9.; 27. Лещенко М. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года. – К. – 1959. - с.278.; 28. ДАХО. - Ф. 228. - Оп. 2. - Спр.734. – Арк.1,2.; 29. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2-е. (далі ПСЗ-2). - Т. XXXVIII. - № 39928.; 30. ПСЗ-2. - Т. XXXVIII. - № 40175.; 31. ПСЗ-2. -Т. XI. - № 41978, 41979, 41980.; 32. ПСЗ-2. -Т. XI. - № 42043.; 33. Рихтер Д. Материалы по вопросу о земельном наделе бывших помещичьих крестьян и о сервитутах в юго-западных губерниях России.//Вестник финансов, промышленности и торговли.-1900. - №39.-с.593-597.; 34. Статистические сведения Подольской губернии за 1865 и 1866 годы. – Каменец-Подольский, 1867. – с.48.; 35. Статистические сведения Подольской губернии за 1862, 1863 и 1864 годы. – Каменец-Подольский, 1865. – с.45.; 36. ДАХО. - Ф. 228. - Оп. 3. - Спр3769. - Арк.4.; 37. Лещенко М. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года. - К. – 1959. – с.442.; 38. Лосицкий А. Выкупная операция. – СПб.-1906. – с.39.; 39. Пойда Д. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период.- Днепропетровськ,1960; Зайончковский П. Отмена крепостного права в России. - М.-1960. - с.231.; 40. Гуржій. Розклад феодално-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX століття. – К.- 1954.- С.83.

Л.М. Багас

ДЕЯКІ ФАКТИ З ІСТОРІЇ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ПОДІЛЬСЬКІЙ ЗЕМЛІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОЗКОПОК У М. ГОРОДОК)

У наш час, коли переглядаються окремі аспекти вітчизняної історії, слід глибше розглянути окремі події, що відбувались під час Першої світової війни. Однією з таких проблем є розгляд питання про перебіг військових дій на подільській землі.

Дослідженням Поділля періоду Першої світової війни й повоєнного часу займалися дослідники В.П. Воловик, С.К. Гуменюк, М.П. Костриба, І.О. Пшук, І.Ф. Слизький Однак ще залишилось багато важливих питань, які потребують глибокого вивчення, нових підходів і оцінок.

Метою статті є дослідити маловідомі факти з історії Подільської губернії під час війни 1914-

1918 рр. Минуло 94 роки після битви в Першій світовій війні під м.Городок. Ця сумна дата прямо пов'язана з історією невеликого районного центру Хмельницької області. Саме на західній околиці м. Городок відбулася перша велика битва і була здобута одна з блискучих перемог російської армії.

У 1914 р. світ був втягнений у Першу світову війну. 17 липня у Російській імперії було оголошено загальну мобілізацію. 18 липня Подільська губернія, як прикордонна з Австрією територія, її кордон проходив по р. Збруч, переведена на військове становище. 19 липня в Проскурів прибув генерал Олексій Брусилов, призначений командувачем Проскурівською групою військ, яка 28 липня перейменована у 8-му армію Південно-західного фронту (штаб армії розмістився у Проскурові).

1 серпня 1914 р. Австро-Угорщина оголосила війну Російській імперії. На наступний день біля міста Гусятина, розташованого менше ніж за три десятки кілометрів від Городка, австро-угорські війська перейшли прикордонний Збруч. Не зустрівши великого опору, 4 серпня австрійська кавалерія підійшла до Городка. 3 серпня О. Брусилов отримує наказ почати просування 8-ї армії від Проскурова до державного кордону на р. Збруч. Але в перший день цього просування, біля м. Городок, 2-га вільна козака дивізія змушена була вступити у бій з переважаючими силами австро-угорської кавалерійської дивізії.

Газета «Подолія» про ці події повідомляла: «3 серпня 1914 року австрійці перейшли на нашу територію біля м. Сатанів і о 15.00 відкрили по наших гарматний вогонь. 4 серпня австрійська кіннота з шаблями пройшла поруч села Турчинці і через село Раковець. Люди були налякані. Багато ховалося, тікали в інші села. Біля села Кузьмин австрійська кіннота зупинилася й почала грабувати. У той же день 4 серпня інша дивізія австро-угорських військ зіштовхнулася з нашими військами під Городком. Австрійців було 9 полків, угорської кінноти з артилерією, у нас 3 козачих, 2 піхотних полки та одна козака батарея. Страшна канонада тривала понад 6 годин. Австрійці були розбиті, втративши понад тисячу вбитими й пораненими. Серед убитих австрійців знайшли тіло ескадронного командира графа Дрозе. 5 серпня австрійці з-під Кузьмина відступили до кордону в паніці, залишивши в Сатанові 2 гармати, автомашину, понад 100 велосипедів, касу з грішми, 8 возів з провіантом».

Отже, перша битва закінчилася для австрійської армії дуже трагічно. За свідченнями очевидців, трупи на полі битви нагадували синьо-червоний килим, збирали їх три дні. Загиблих австрійських солдатів (угорських гусарів) захоронили на місці бою біля в'їзду в місто у великій братській могилі. Що ж стосується російських вояків, то загиблих було 87 чоловік і, за свідченнями очевидців, вони поховані були на міському кладовищі (район теперішньої церкви у м. Городку).

У цьому бою відзначилися підрозділи 2-ї вільної козачої дивізії генерал-майора Павлова. 16-ий та 17-ий Баклановський донські козаці полки, командир генерал Жигалі, 1-й лінійний полк кубанського козачого війська, 1-й Волзький полк Терського козачого війська. 8 серпня 1914 р. Російська армія без перешкод пересікає державний кордон і вступає на територію Галичини.

У Городку місцеві жителі й селяни навколишніх сіл Мархлівка, Яромирка, Купин почали хоронити загиблих у велику могилу. За свідченням жителя м. Городка Б.А. Радомського, батько якого брав участь у похованні, «Російські солдати засіли біля теперішньої газорозподільної станції і далі до яру. Із сторони лісу надійшли австрійці, їм орієнтиром була фігура Матір Божої, що стояла при в'їзді у місто. Коли австрійські війська наблизились, російські солдати відкрили вогонь з кулеметів, а з лісу вискочила кавалерія. Поле було засіяне трупами. З настанням ночі рештки австрійських військ відступили. На наступний день жителі міста викопали 2 ями, в котрих поховали 81 загиблого. На місці поховання поставили величезний квадратний дерев'яний хрест, зверху оббитий бляхою. Хрест зогнив, але люди доглядали могилу до 70-х років ХХ століття. Потім забули».

Ще до 1930-го року в Городок деколи приїздили з Австрії й Угорщини сім'ї загиблих, на могилах служилися панахиди. Після Другої світової війни багато разів підіймалося питання про спорудження на цьому місці пам'ятника, але в роки радянської влади такі питання навіть і не розглядалися.

Тим часом могили перетворилися в земляні насипи, які частково почали розорювати та використовувати під сільськогосподарські потреби. На початку 90-х років через Братську могилу пролягла навіть траншея з газовою трубою. У 2002 р. знову розпочалися земельні роботи з прокладання труб для води й людські рештки довгий час лежали на поверхні.

Постало питання про приведення в належний стан могили й спорудження пам'ятника. Сьогодні немає чого ділити воїнів першої світової війни «на свої і чужих». Так роблять у всьому цивілізованому світі: облаштовують могили, шанують пам'ять полеглих.

У 2002 році за ініціативою депутата міської ради В.М. Шевченка, міського голови В.А. Хоптинця, секретаря міської ради П.А. Кривого, методиста з охорони пам'яток історії І.В. Олійника розпочалася тривала робота зі збору матеріалів про битву під м. Городок. Листи-звернення були надіслані у великі архіви України, зокрема: Києва, Львова, Тернополя, Хмельницького, Кам'янця-Подільського. З архівів приходили невтішні повідомлення «даних немає, зверніться до Російського Державного військово-історичного архіву». Після звернення до архіву було підтверджено, що в архіві справді зберігається великий комплект документів про Городоцьку битву.

У 2003 р. міський голова В. Хоптинець направив звернення до австрійського «Чорного Хреста». 28 березня 2004 р. представники цієї організації Отто Яуз та Гайнц Де Флер приїхали до Городка. «Чорний Хрест» був створений після закінчення Першої світової війни і зараз працює під егідою уряду Австрії в країнах, які входили до Австро-Угорської імперії. Під час зустрічі була досягнута домовленість про проведення екс-гумації та перепоховання австрійських воїнів, що буде здійснюватись за рахунок міського бюджету. Виготовлення проекту меморіального комплексу та впорядкування Братської могили загиблих австрійських воїнів, за словами Отто Яуза, буде фінансувати австрійська сторона.

Через 90 років на місці бою закипіла пошукова робота. З 1 червня 2004 р. організували розкопки пошкодженої газопроводом могили й перезахоронення залишків вояків. Цю складну роботу взяли на себе Хмельницький ексгуматор і регіональний представник Львівського обласного товариства «Пошук» Ярослав Михайлівський та методист з охорони пам'яток історії та культури Ігор Олійник. Дозвіл на проведення робіт надала Державна Міжвідомча комісія у справах увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій при Кабінеті Міністрів України.

Результати перших днів дослідження підтвердили розповіді старожилів про те, що в Братській могилі поховані австрійські вояки (угорські гусари). Могила мала вигляд довгої траншеї, де у два ряди у формі, але без бойового спорядження, спочивають тіла загиблих воїнів. Розміри могили: довжина – 7 м, ширина – 3,5 м та глибина - 1,80 м. Кістяки лежали головами до стінок могили, ногами до середини. Під час розкопок знайдено велику кількість гудзиків різних видів, 2 курильних трубки, 1 люльку з написом «Будапешт», цифру «7» назва гусарського полку, 2 головних убори, 2 ложки, 6 релігійних медальйонів, 4 військових жетонів, 28 пар чоловічих шкіряних чобіт, декілька пляшок для зберігання води, ремінці, стрічку від нагороди, декілька гільз, кулі, дві зірки шестикутні, дзеркальце.

Дослідженням встановлено, що в бою під м. Городок брали участь 1-й, 6-й і 7-й полки гонведських гусарів угорської армії. Про це свідчать штампи на ременях залишків форми, а також особисті речі солдат. Джерела свідчать, що до початку Першої світової війни Австро-Угорська імперія була однією з небагатьох європейських країн, яка зовсім не мала досвіду ведення сучасної війни. Гонведські гусари 1914 року були зразка минулого XIX ст. Красива форма: світло-червоні штани, світло-синій з золотою смужкою верх, блискучі ботфорти - все це було потрібно для парадів, балів у Відні чи Будапешті. Але на полі бою в «кулеметну» епоху цей костюм перетворював свого власника у дуже зручну мішень. Під час пошукових робіт знайдено декілька солдатських медальйонів, але з плином часу та попаданням вологи вони повністю знищені. Вдалося встановити ім'я одного загиблого – це гусар 5-го ескадрону 7-го гонведського полку Георгій Халаш, 1892 р. народження, римо - католик, родом з села Банкіорі. Надіслані до посольства Угорщини в Україні дані про вояка не дали результатів, рідних і близьких не знайдено.

Розкопки завершені. Із землі піднято 32 угорських гусари, котрі поховані за християнським звичаєм і врешті-решт знайшли свій спокій на подільській землі. «Чорний Хрест» виділив гроші, за які виготовлено пам'ятник з написом:

«ГУТ СПОЧИВАЮТЬ ВОЯКИ 7-ГО ГОНВЕДСЬКОГО ПОЛКУ 11 - ГО КОРПУСУ АВСТРО - УГОРСЬКОЇ АРМІЇ, ЯКІ ЗАГИНУЛИ В БОЮ 2 СЕРПНЯ 1914 Р. ПІД М. ГОРОДОК. ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ ПОЛЕГЛИМ.»

Урочисте перезахоронення останків воїнів і відкриття меморіалу відбулося 9 жовтня 2004 року. На церемонії відкриття були присутні закордонні гості з Угорщини та Австрії. Пам'ятник нагадуватиме сучасним і прийдешнім поколінням про трагічні події, які відбулися на території подільської землі.

Отже, трагічні події, які розгорнулись під Городком у серпні 1914 р., є важливою та невід'ємною частиною як вітчизняної, так і світової історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. – Кам.-Под., 1993. - С. 106-108; 2.

Верстюк В.Ф. Історія України. – К., 1997; 3. Геранович В. Путеводитель по Подольской губернии. – Винница, 1919. – С.32; 4. Гунчак Т.К. Україна: I половина XX ст.: Нариси політичної історії. – К., 1993. – С. 210-215.; 5. Крестьянское движение в России в 1914-1917 гг.: Сборник документов. М. – Л., 1966. – Док. № 19; 6. Пам'ятна книжка Подільської губернії на 1911 р. – Кам.-Под., 1911.- С. 12.; 7. Подолія, 1914. – 14 августа; 8. Матеріали розкопок у м. Городку. – 2004; 9. Свідчення очевидців м. Городка. – 2004.

С.М. Єсюнін

СТАНОВЛЕННЯ БАНКІВСЬКО-КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ У МІСТАХ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

З розвитком міської промисловості й торгівлі, а також комунальної і соціально-культурної сфери міського господарства виникає необхідність у надійних джерелах кредитування. Як і в цілому в Україні, кредитно-банківська система на Поділлі в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. перебувала в стадії формування. І саме міста виступали осередками банківсько-кредитної діяльності, без якої ринкова економіка функціонувати ефективно була не в змозі.

Зазначимо, що процес становлення банківсько-кредитної системи у містах Подільської губернії, а також їх вплив на соціально-економічний розвиток міст у другій пол. ХІХ ст. – на поч. ХХ ст. до сьогодні залишається темою малодослідженою. Можна назвати лише декілька праць, які частково розглядають її – зокрема, А. Ветвинського¹, І. Данілова² та деякі ін.

У даній статті ставиться за мету систематизувати окремі факти становлення банківсько-кредитної системи у містах Подільської губернії у другій пол. ХІХ ст. – на поч. ХХ ст. та визначити основні осередки функціонування подібних установ. Нагадаємо, що у другій пол. ХІХ ст., за офіційним визначенням, у Подільській губернії було 17 міст: губернське Кам'янець-Подільський, 11 повітових – Балта, Брацлав, Вінниця, Гайсин, Летичів, Літин, Могилів, Ольгопіль, Проскурів, Нова Ушиця, Ямпіль, 5 заштатних – Хмільник, Сальниця (Літинського повіту), Бар (Могилівського повіту), Стара Ушиця та Вербоваць (Ушицького повіту).³ Така кількість міст зберігалася до поч. ХХ ст., поки у 1903 р. не було надано статусу безповітового міста Жмеринці.⁴ Але, звичайно, не всі вони стали банківсько-кредитними центрами губернії.

Кредитуванням у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. займалися як державні, так і акціонерні комерційні, приватні, громадські, а також станові структури. Головною кредитно-фінансовою установою у цей період у царській Росії виступав Державний банк, який виник у середині ХІХ ст., коли через низку причин банківська система Росії прийшла у суперечність з потребами часу і промислового розвитку. У квітні 1859 р. указом імператора Олександра ІІ призупиняється діяльність всіх державних банківських установ, які з початку 1860 р. були ліквідовані. Натомість 31 серпня 1860 р. було утворено Державний Банк Російської імперії, який взяв на себе функцію всіх попередніх банківських установ та право здійснення емісійної політики.⁵

Наприкінці 1863 р. Міністерство фінансів та Правління Державного банку прийняли рішення про утворення регіональних банківських відділень першої черги. Серед таких розглядалася і Подільська губернія. Вже 13 січня 1864 р. на ім'я голови Кам'янець-Подільської губернської Казенної палати М.Левицького було направлено листа за підписом товариша (заступника) керуючого Державним банком Є. Ламанського з проханням «винайти в будівлі Палати дві або три кімнати для розміщення Банківського відділення...». Отже, вже наприкінці весни Міністерство фінансів було готовим утворити в Кам'янці-Подільському відділення Держбанку. Проте відсутність належного приміщення загальмувала справу більше ніж на рік. Лише весною 1865 р. влада Кам'янця-Подільського знайшла можливість надати приміщення, і в середині липня того ж року тут було відкрито відділення (2-го розряду) Державного Банку Росії. На відділення були покладені обов'язки обліку векселів та інших термінових процентних паперів; надання позик та відкриття кредитів під забезпечення; прийняття вкладів на зберігання, поточний рахунок, на обіг з процентів; трансфертних операцій; одержання платежів по векселях; купівлі й продажу золота, срібла, державних паперів; видання депозитних квитанцій. Обов'язок створити та очолити відділення було покладено на колезького асесора В. Чудинського.⁶

Окремо слід згадати про спорудження найкращого на Поділлі банківського комплексу у губернському центрі. Після того як у Кам'янці-Подільському почалася активна та планомірна забудова Нового плану, відділення Держбанку у 1885 р. звернулося до міської влади з проханням надати ділянку землі поблизу Новопланівського мосту для спорудження приміщення банку та квартир для службовців. Після тривалих листувань, узгоджувань, пошуків проєктантів та підрядників у 1898 р. нарешті почалося зведення банківського комплексу. У 1901 р. будівництво було успішно